

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ ЗНАЧЕНЬ СМИСЛОВОГО ПОЛЯ КАТЕГОРІЇ «ЦІННОСТІ»

Бондаревич Ірина

Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна

bondarevych@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-8244>

Метою статті є узагальнення динаміки змін, що відбулись у смисловому полі категорії «цінності» та визначення ролі їх у розв'язанні проблеми прийняття рішень. Завданням статті є: а) охарактеризувати вже реалізовані напрямки наукових досліджень категорії «цінності»; б) виявити сенси категорії «цінності», що актуалізовані в сучасному психологічному і міждисциплінарному дискурсі; в) оцінити перспективи використання виявлених сенсів категорії «цінності» у вирішенні проблеми прийняття рішень.

Методи. Серед методів дослідження використано історичний, системний і міждисциплінарний підходи, що дозволило характеризувати нові значення у смисловому полі категорії «цінності», а також принцип єдності практичного і теоретичного знання.

Результати. Проведено аналіз наукових підходів трансценденталізації і суб'єктивізації в дослідженні цінностей, що виявив стигматизовані смислові значення категорії «цінності», які не відповідають сучасним науковим запитам щодо причин вибору програшних рішень. Натомість, в лоні психологічної науки і на міждисциплінарному тлі розгортається напрямок досліджень, пов'язаний із біо-психічним аспектом цінностей. До нього відносимо дослідження, що фокусуються на динамічній, процесуальній природі цінностей. Остання уможливорює вивчення порушень зв'язку між свідомою і несвідомою сферами, внаслідок чого виникають переважно неусвідомлені епіфеномени як то: деформації реальності, когнітивні викривлення, умовні цінності, неконтрольовані дії, імпортування психіки, ідеалізоване «Я», тощо.

Висновки. Сучасне смислове поле категорії «цінності» доповнюється новими значеннями, пов'язаними з процесуальністю цінностей на біо-психічному рівні: оцінювання, здобуття цінностей, вибір як індивідуальна траєкторія життя, творення цінностей, умовність цінностей, кореляції свідомої і несвідомої сфер в процесі оцінювання. Очевидно, що нові значення смислового поля категорії «цінності» мають евристичний потенціал щодо вирішення нагальних питань з практики прийняття рішень.

Ключові слова: процес формування цінностей, біо-психічний підхід в дослідженні цінностей, проблема прийняття рішень.

Iryna Bondarevych. Heuristic potential of modern meanings of the semantic field of the category “values”.

Purpose. The purpose of the article is to summarize the dynamics of changes that have taken place in the semantic field of the category of “values” and to determine their role in solving the problem of decision-making. The objectives of the study are: a) to characterize the already implemented areas of scientific research on the category of “values”; b) to identify the meanings of the category of “values” that are updated in the modern psychological and interdisciplinary discourse; c) to assess the prospects of using the identified meanings of the category of “values” in solving the problem of decision-making.

Methods. The research methods used were historical, systemic and interdisciplinary approaches, which allowed to characterize new meanings in the semantic field of the category of “values”, as well as the principle of the unity of practical and theoretical knowledge.

Results. The analysis of scientific approaches to transcendentalisation and subjectivisation in the study of values revealed stigmatised semantic meanings of the category “values” that do not correspond to modern scientific inquiries into the reasons for making losing decisions. Instead, in the bosom of psychology and against an interdisciplinary background, a research area related to the bio-psychological aspect of values is developing. This includes studies that focus on the dynamic, procedural nature of values. The latter makes it possible to study the disruption of the connection between the conscious and unconscious spheres, which results in mostly unconscious epiphenomena such as reality deformations, cognitive distortions, conditional values, uncontrolled actions, importation of the psyche, idealised “Self”, etc.

Conclusions. The modern semantic field of the category “values” is supplemented by new meanings related to the procedural nature of values at the bio-psychic level evaluation, acquisition of values, choice as an individual trajectory of life, creation of values, conventionality of values, correlation of conscious and unconscious spheres in the process of evaluation. It is obvious that the new meanings of the semantic field of the category “values” have heuristic potential for solving urgent issues in decision-making practice.

Key words: process of formation of values, bio-psychological approach to the study of values, problem of decision-making.

Вступ. В сучасному світі ситуації невизначеності, неупорядкованості і зростаючої складності стали нормою. Наш щільний простір виявляється надчутливим до будь яких дій, а результати останніх все важче передбачувати. Той факт, що навіть ефективно рішення не гарантує від ускладнень в майбутньому,

підживлює науковий інтерес до певного спектру проблем: як то проблема технологій прийняття рішень, важелів, які мотивують, ініціюють діяльність як окремих осіб так і груп людей і т. ін. Змістовне навантаження данного спектру наукових проблем доволі інваріантне, а їх природа надзвичайно різноманітна. Зрозумілою стратегією розв'язання такого шибу проблем є дослідження історій і чинників прийняття програшних рішень, які вже привели до катастрофічних результатів. Актуальність класифікації помилкових стратегій обумовлена ступінню ризиків і масштабів наслідків цих виборів. Так, Д. Даймонд, аналізуючи хибні, помилкові рішення, які реалізували спільноти в різні часи історії людства виокремлює такі спричинення як то: специфіка нашого сприйняття, що являє епіфеномен «повзучої нормальності» (настільки повільні зміни, що вони не фіксуються); «відсутність досвіду, або втрата пам'яті про нього»; збій в когніціях («міркування за хибною аналогією»); «завузький кругозір і егоїстичні інтереси» (так звані «логіка колективних дій» і «раціональна поведінка»); «прив'язаність до речей, дій, проектів, які виявляються згубними, і в які ми, як люди, вже вквалися» (Даймонд, 2005:430-442). В наведеній класифікації, принаймні дві останні позиції, безпосередньо пов'язані із нашими цінностями і привертають увагу до певного парадоксу: в сучасному обігу категорія «цінності» актуалізована у значенні орієнтиру в житті людини, а між тим певні цінності складають підстави згубних рішень, притому таких, що вже привели ті чи інші спільноти до зникнення.

Метою данної розвідки є пошук актуальних сенсів категорії «цінності» та визначення їх ролі у розв'язанні проблеми прийняття рішень. Завданням статті є: а) охарактеризувати вже реалізовані напрямки наукових досліджень категорії «цінності»; б) виявити сенси категорії «цінності», що актуалізовані в сучасному психологічному і міждисциплінарному дискурсі; в) оцінити перспективи використання виявлених сенсів категорії «цінності» у вирішенні проблеми прийняття рішень.

Методи та процедура дослідження. Серед методів дослідження використано історичний підхід до аналізу наукової літератури, системний і міждисциплінарний підходи, що дозволило збагатити новими значеннями смислове поле категорії «цінності», а також принцип єдності практичного і теоретичного знання.

Обговорення результатів.

Як категорія, «цінності» настільки щільно присутня в науковому дискурсі, що важко сказати який з напрямків соціогуманітарного знання обходиться без неї. Разом з тим, явище згубних рішень свідчить про те, що наявні розуміння феномену цінностей дещо стигматизовані і наразі незастосовні до конкретних практичних ситуацій. В науковому дискурсі маємо кліше «пануючого» соціо-духовного вмісту данної категорії, що пояснюється двома провідними підходами в дослідженні цінностей – їх трансценденцією до ідеалів і суб'єктивізацією, аж до ототожнення цінностей із суб'єктивною оцінкою. Обидва підходи історично вперше були як реалізовані, так і деактуалізовані в лоні філософських наук тому, що психологічна наука з другої половини ХІХст. тільки набирала обертів.. Деактуалізацію трансценденції цінностей в ідеали на межі ХІХ-ХХ століть маркуємо творчістю Ф. Ніцше, точково – фразою його літературного героя Заратуштри: «Бог помер!» (Nietzsche, 1974). А вихолощення підходу суб'єктивізації цінностей відбулось в контексті оголошення постмодерною філософією тези щодо смерті суб'єкту модерну (Foucault, 1966). Важливо відмітити, що обидва вищезгадувані підходи в дослідженні цінностей здійснились на тлі прийняття їх динамічної природи, в контексті їх біо-психічного аспекту, але без належної акцентуації – наче за замовчуванням. Так, чи інакше, але саме процесуальність феномену цінностей уможливила їх трансценденцію до абсолютних критеріїв як то Істина, Добро, Краса, Гідність, Свобода, Честь, Справедливість і т. ін. Устремління до кожного з них є окремою варіацією здобуття/пізнання в дихотоміях: інтелектуального (реальне-потрібне), чуттєвого (задоволення/незадоволення), сприймання (прийнятне/неприйнятне) і т. ін. Отже, в процес формування цінностей співпідряджені і фізіологічні, і психічні особливості нашого тіла й не тільки наявні, а й потенційні. В процесі формування цінностей наша тілесність обґрунтовує не лише теперішнє, а одразу й майбутнє, що легалізує напрямок нашого подальшого розвитку. Хоча відома ідея Г. Ріккєрта стосовно того, що значущість цінностей завжди виходить за межі пануючої свідомості, традиційно продовжує ілюструватися сучасними дослідниками в сенсі зв'язаності сьогоденного вибору з майбутнім (Krijnen, 2015:111-126), проте – це і про зв'язок сьогоденного вибору з минулим. Схематизація процесу здобуття в житті людини (динамічна природа цінностей) виглядає як ланцюжок

оцінювань в русі простору-часу. Жирська Г.Я. помічає, що «оцінна діяльність є ... творчою, оскільки передбачає готовність людини до прийняття рішень та реалізації їх у нестандартних умовах. Вона завжди здійснюється на основі емоційного сприйняття, що зумовлює певний особистісний характер і результат діяльності» (Жирська, 2014:128). Варнум М. і Гроссманн І. називають це «вибудовою індивідуальних траєкторій життя» (Varnum, Grossmann, 2017).

Ще на початку ХХІ століття спостерігаємо цікаві дослідження в межах трансценденталізації і суб'єктивізації цінностей. Так, Ірині Степаненко обидва ці підходи дозволили наступним чином окреслити філософські контури концепту духовності: а)духовність як здатність ціннісно-смиислового ставлення людини до світу; б)духовність як ціннісно-смисловий стрижень особистості; в)духовність як ціннісний ідеал і норма (інтервал смислів і цінностей) людського буття; г)духовність як ціннісно-смисловий обрій соціокультурного контініуму (Степаненко,2002: 244-253). Проте сьогодні задача вибору і прийняття рішень потребує прояснення питання формування цінностей як з практичного боку, так і з суто методологічного. В науковому дискурсі такий запит вже сформульовано: «ключові питання стосуються того, як і чому формуються цінності, як трансформуються під впливом соціально-екологічних факторів, і як можливо це регулювати» (Manfredo, Teel, Dietsch,2016: 4). Дискусії щодо процесу формування цінностей поживаються мірою усвідомлення накопичених і загострених глобальних проблем людства, які сьогодні кваліфіковані як конкретні загрози. Окремі наукові розвідки дозволяють стверджувати, що наразі розгортається новий підхід в дослідженні феномену цінностей. Так теза, що «цінності виникають у індивідів головним чином через вертикальну передачу – у ранньому дитинстві через родину та наставників» (Schonpflug,2001: 179) у ХХ столітті вважалася засадничою щодо розуміння формування цінностей, проте подальші дискусії посунули її, і навіть не на другий план. До прикладу, дослідники Кітаяма С. та Ускул А. зауважили щодо нейропластичності мозку: «цей процес соціалізації відбувається через нескінченний досвід відтворюючої поведінки, навчання через асоціації, спостереження за рольовими моделями, слухання історій та міфів, а також засобами формального навчання, але маємо врахувати нейропластичність мозку при повторному залученні до цього

досвіду» (Kitayama&Uskul, 2011). Це зауваження відсилає безпосередньо до тілесного, фізіологічного аспекту формування цінностей.

Друга теза, розуміння якої наразі поглиблюється в науковому дискурсі, на перший погляд, стосується спричинень і швидкості змін в структурі цінностей групи. Погоджуючись з тим, що культурно обумовлений мозок готує людину для ефективного функціонування в конкретному соціальному контексті, Шварц С. визнає, що цінності від покоління до покоління тиражуються не ідеально, зміни в їх структурі є надзвичайно повільними» (Schwartz,2006). Разом з тим інші дослідники визнають наявність факторів, кількість і вплив яких на «траєкторію повільних змін» помітно збільшується: «...цінності навряд чи зміняться без якогось переконливого поштовху. Це можуть бути такі ефекти, як технічний прогрес, поширення хвороб, зміна економічних або політичних умов, війни або інші контакти з різними культурами та імміграція» (Gelfand M.et al.,2011). Очевидно, що дискусія з приводу формування цінностей змістилась в напрямок вивчення тих подій і процесів, що лежать за межами традиційної передачі від покоління до покоління. Так, дослідження ставлення до дикої природи Північної Америки засвідчують, що модернізація створює перехід від домінування до ціннісної орієнтації на мутуалізм (турбота, співчуття) (Schwartz,2006;). Такі висновки не є поодинокими серед дослідників з проблеми збереження біорізноманіття: «...хоча важливо визнати, що більша варіативність оцінок спостерігається на індивідуальному, а не на груповому рівні, ці результати узгоджуються з нашою гіпотезою про те, що широкі суспільні фактори, пов'язані з модернізацією, впливають на ціннісні орієнтації щодо дикої природи, і цей вплив перевищує будь-який вплив, пов'язаний із соціально-економічним статусом чи традиціями» (Manfredo, Teel,&Dietsch,2016:293). Здавалось би логічно припустити, і така думка була розповсюдженою у минулому столітті, що впливаючи на цінності індивідів можливо скореговувати їх поведінку. Проте, дослідники визнають, що цей зв'язок не є прямим: «зміна цінностей самими людьми є можливою. З огляду на силу факторів, що змінюють цінності наразі, варто визнати, що настільки широкомасштабні зміни у суспільному житті ми наврядче змогли б контролювати» (Manfredo, Teel&Dietsch, 2016:295). Зауважимо, що розгортання таких дискусій відбувається на тлі актуалізації тенденцій

самовираження та устремління до незалежності у багатьох суспільствах по всьому світу як на соціальному, так і індивідуальному рівні (Inglehart&Welzel,2005), що додає ще один до фактів на користь тези про збільшення важелів індивідуальних реакцій на широкомасштабні соціальні зміни в процесі формування цінностей (Varnum, Grossmann,2017). Тож, маємо підстави констатувати оформлення нового підходу в дослідженні феномену цінностей, пов'язаного з їх біо-психічним аспектом та динамічною природою. Саме такий підхід, у порівнянні до трансценденталізації та суб'єктивізації цінностей, обіцяє бути ефективним у вивченні парадоксу з помилковими рішеннями, програшними стратегіями, феноменами подвійних стандартів, ірраціональними й немотивованими вчинками тощо. Дещо з переліченого, як то епіфеномен подвійних стандартів (людина говорить одне, а діє по-іншому) пояснюється виразними типологічними властивостями нервової системи: розум і сумління (друга сигнальна система) підкорені бажаннями, пристрастями, рефlekсами, інстинктами (першою сигнальною системою). Г. Гофстед, зауважуючи про причини розбіжності між декларованими та реальними цінностями, зазначав, що серед них можуть бути «...відсутність можливостей реалізації чи наявність конкурентних і суперечливих цінностей; недостатньо адекватне усвідомлення внаслідок обмеженості інтелектуальних можливостей, механізмів психологічного захисту; неадекватна вербальна репрезентація внаслідок різноманітних табу», притому «свідомі переконання чи уявлення про власні цінності можуть не збігатись з реальними регуляторами діяльності як за змістом, так і за психологічною природою» (Hofstede,2001: 210). Це дуже важливий висновок, адже прискіплива увага дослідників впритул наблизилась до неусвідомлюваного, або витісненого чи мало усвідомлюваного в ціннісному процесі. Наприклад, О. Донченко для визначення такої данності пропонувала термін «психофрактал» «.. це базова, відбіркова, інтерпретуюча структура психічних даних, згідно яких будується життя індивіду... Психофрактал постає для людини глибинним, позасвідомим, неусвідомленим, або частково усвідомленим фактором його життєвого шляху» (Донченко,2005: 144). А інші дослідники обрали шлях деталізації неусвідомлених епіфеноменів, пов'язаних із ціннісним процесом: сьогодні, запропонована А. Бекком (Beck, Freeman&Davis, 2004) засновником

когнітивно-поведінкової терапії класифікація когнітивних упереджень серед яких чорно-біле мислення, дискваліфікація позитивного, надмірне узагальнення; невірне маркування; розумовий фільтр; поспішний висновок; катастрофізація та мінімізація; емоційне міркування; потрібне твердження та персоналізація, тільки збільшується, а також уточнюються відмінності упереджень представників різних культур (Siddika, Chowdhury, Hossain, 2024).

Сьогодні дослідження щодо когнітивних викривлень є запитуваними в галузі спорту. Наприклад, виявлено вплив когнітивних викривлень у фізичному самосприйнятті жінок-спортсменок – «відсутність переконання спортсменок у своїй фізичній силі, привабливості та адекватності, що є перепорою під час виступів у змаганнях» (Kiliç&Cihan, 2022: 113). Притому автори фіксують, що тематика психологічних аспектів самосприйняття свого тіла залишається неопрацьованою і разом з тим дуже актуальною. В галузі здоров'я людини виявлено дослідження цілого кластеру когнітивних спотворень здебільшого пов'язаних з зображенням тіла і розладом харчової поведінки. Так, підсвічено взаємозв'язок між змінними безпорадності, безнадійності та типом статури з порушенням харчової поведінки (Ward&Hay,2015). Хоча когнітивні викривлення в більшості шкодять самій людині, але їх вторинний негативний ефект реалізується через неадекватні дії, наслідки яких вже переходять на соціальний рівень (Clark&Beck,2010). Підтверджено зв'язок між необгрунтованими упередженими розумовими процесами і посиленням ігрової залежності (Saba, Batool&Batool,2024).

Важливу роль у формуванні напрямку біо-психічного аспекту дослідження категорії «цінності» виграють міждисциплінарні дослідження. Інноваційною виявилась практика використання методів з теорії інформації для вивчення механізмів викривлення інформації. Шумові відхилення в інформаційних процесах автор накладає на процес запам'ятовування з метою пізнання механізму перетворення об'єктивних доказів (спостережень) у суб'єктивні оцінки, зокрема консерватизм, упереджену баєсівську ймовірність (категоричні переконання є нечутливими до контр-доказів), ілюзорні кореляції, упереджене ставлення «я-інший», субадитивність, перебільшувані очікування, упередженість щодо впевненості та ефект «важко-легко» (Hilbert,2012). Те, що в стані стресу відбувається

«застрягання» чуттєвості на власному психо-фізичному стані, внаслідок чого жорстко обмежується спектр сприйняття, також було виявлено в ході міждисциплінарного дослідження (Бондаревич,2023). Це корелює з висновками Д.Бекк, стосовно того, що під час стресових ситуацій у осіб, що мають низький рівень адаптації та нерозвинуті навички вибору значно посилюється негативне сприйняття (Beck,2005).

В межах біо-психічного підходу серед досліджень динамічної природи цінностей особливе місце належить психологічній школі української дослідниці Т.Яценко, що спирається на психодинамічну теорію психології. Науковицями Т.Яценко, О.Стасько запропоновано термін «умовні цінності», який «...співвідноситься з психологічними захистами та їх епіфеноменом – відступами від реальності, що структурують очікування суб'єкта на підтвердження ідеалізованого «Я» з боку інших людей» (Стасько,2006: 8). Дослідниця реконструює генеалогію умовних цінностей «... дитина, приймаючи цінності значущих людей, керується можливістю отримання любові та доброго ставлення до себе, ігноруючи власні інтереси та отримуючи таким шляхом заохочення для себе. Такий тип поведінки в подальшому переноситься на стосунки з оточуючими, а цінності набувають характеру умовності» (Стасько,2012:84), і уточнює «психологічні захисти підтримують невидимість викривлень реальності для суб'єкта, створюючи можливість збереження відчуття сили «Я» та власної гідності» (Стасько,2006: 86). Дослідження природи немотивованих дій й ірраціональних вчинків пояснюють енергією витіснених інфантильних переживань: йдеться про «зберігання емоційної напруги, яка має тенденцію виявитись у поведінці, особливо у стресові періоди» (Бондаревська&Стасько,2014: 27). Також смислове поле категорії цінності доповнилось розумінням що на інформаційні деформації реальності суб'єкт витрачає майже всю енергію, а автори назвали це «імпортуванням психіки». Метою запропонованої ними терапії є «відновлення порушення взаємозв'язків між сферами свідомого несвідомого, що маскуються захистами через відступи від реальності та інформаційні її деформації. ...Через діалогічну взаємодію відбуваються процеси реінтеграції психіки через дезінтеграцію, а потім інтеграцію її на більш гармонійному рівні» (Яценко, Галушко&Степашко, 2018:50). Очевидно, що вивчення динамічної

природи цінностей відкриває інваріантні перебіги у відповідності до яких і формуються нові значення в смисловому полі категорії «цінності».

Висновки. Проведений аналіз дозволяє виснувати, що в науковому обігу курсують кліше значень категорії «цінності», пов'язані із підходами трансценденталізації і суб'єктивізації в їх дослідженні. Ще на початку XXI століття в межах цих підходів реалізовувались пізнавальні запити, але тепер продуковані ними смислові значення категорії «цінності» виявились стигматизованими, такими, що не відповідають сучасним запитам, як то питання вибору і реалізації помилкових, програшних рішень.

Натомість, в лоні психологічної науки і на міждисциплінарному тлі сформувався та продовжує розгортатись напрямок досліджень, пов'язаний із біо-психічним аспектом цінностей. Останній фокусується на їх динамічній, процесуальній природі, ініціюючи вивчення порушення зв'язку між свідомою і несвідомою сферами, внаслідок чого виникають переважно неусвідомлені епіфеномени як то: деформації реальності, когнітивні викривлення, умовні цінності, неконтрольовані дії, імпортування психіки, ідеалізоване «Я», тощо. Науковцями, відповідно, ініціюються пошуки терапевтичних стратегій щодо кореляції свідомих- несвідомих структур психіки.

В смисловому полі категорії «цінності» зафіксовані нові значення, пов'язані з процесуальністю цінностей на біо-психічному рівні: оцінювання, здобуття цінностей, вибір як індивідуальна траєкторія життя, творення цінностей, умовність цінностей, кореляції свідомої і несвідомої сфер в процесі оцінювання. Очевидно, що нові значення смислового поля категорії «цінності» мають евристичний потенціал щодо вирішення нагальних питань з практики прийняття рішень.

Література

1. Бондаревич, І. (2023). Філософські засади регуляції стресу (частина друга міждисциплінарного дослідження). *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 46, 33–43. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.2>
2. Бондаревська, Л., & Стасько, О. (2014). Значущі переживання та умовні цінності суб'єкта у контексті психодинамічної теорії цінності особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»*, 45(69), 27-31. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7035>
3. Донченко, Е. (2005). *Фрактальная психология*. Київ: Знання.

4. Жирська, Г. (2014). Інтеграція біологічного і соціального аспектів у процесі вивчення організму людини. *Технології інтеграції змісту освіти : Збірник наукових праць*, 6, 128-133.
5. Стасько, О. (2006). Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості. Дис. канд. психол. наук за спеціальністю:19.00.07. Черкаси, Національний університет ім. Б. Хмельницького. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37932/100196936.pdf?sequence=1>
6. Степаненко, І. (2002). *Метаморфози духовності в ландшафтах буття*. Харків: ОВС.
7. Яценко, Т. (2004). *Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання*. Київ: Вища школа.
8. Яценко, Т., Галушко, Л.,&Степашко, В. (2018). Опредметнені засоби репрезентації психіки суб'єкта–передумова глибинного пізнання. *Теорія і практика сучасної психології*, 2, 47-56. <http://dx.doi.org/10.15330/ps.8.1.110-120>
9. Beck, A., Freeman, A., & Davis, D. (2004). *Cognitive therapy of personality disorders* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
10. Beck, J. (2005). *Cognitive therapy for challenging problems: What to do when the basics don't work*. Guilford Press. <http://dx.doi.org/10.1037/e679642007-001>
11. Clark, D., Beck A. (2010). Cognitive theory and therapy of anxiety and depression: Convergence with neurobiological findings. *Trends in Cognitive Sciences*,2010; 14, 418–424. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tics.2010.06.007>
12. Diamond, J. (2005). *Collapase: how societies choose to fail or survive*. New York and London: Viking Penguin. 575, 430-442.
13. Foucault, M. (1966). *Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris, Gallimard, coll. «Bibliothèque des sciences humaines» [in French].
14. Gelfand, M. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study *Science*, 333(6045), 937-937.
15. Hilbert, M. (2012). Toward a synthesis of cognitive biases: How noisy information processing can bias human decision making. *Psychological Bulletin*, 138(2), 211–237. <https://doi.org/10.1037/a0025940>
16. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 209-211 .
17. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*.Cambridge, UK: Cambridge University Press.
18. Kiliç, B., Cihan, H. (2022). A study on women athletes: The relationship between cognitive distortions and physical self-perception. *J. Cogn. Behav. Psychother*, 11, 106-115.
19. Kitayama, Sh., and Uskul, A. (2011). Culture, mind, and the brain: Current evidence and future directions. *Annual Review of Psychology*, 62, 419-449. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120709-145357>
20. Krijnen, Ch. (2015). Philosophy as philosophy of culture? in: *New Approaches to Neo-Kantianism*. (pp. 111–126). N. De Warren and A.Staiti (eds.), Cambridge,
21. Manfredo, M., Teel, T., Dietsch, A. (2016). Implications of human value shift and persistence for biodiversity conservation Running head: Value shift and conservation *Conservation Biology*,30(2), 287-296. <https://doi.org/10.1111/cobi.12619>
22. Nietzsche, F. (1974). *Thus Spoke Zarathustra* .Translator R. J. Hollingdale. Publisher: Penguin Classics.
23. Pamuk, M., Durmus, Em. (2015). Investigation of burnout in marriage. *Internet ional Journal of Human Sciences*, 12 (1), 162-177. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v12i1.3002>
24. Pretzer, J.&Beck, J. (2004). *Cognitive Therapy of Personality Disorders: Twenty Years of Progress*. sn R.Leahy(ed.) New advances in cognitive therapy. New York: Guilford Press.
25. Saba ,N., Batool, Ir, Batool, H. (2024). Impact of Cognitive Distortions on Online Game Addiction: Moderating Role of Narcissistic Personality Trait. *Journal of Professional & Applied Psychology*, 5(3), 499-507. <https://doi.org/10.52053/jpap.v5i3.292>

26. Schonpflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values: The role of transmission belts. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 32, 174-185. <http://dx.doi.org/10.1177/0022022101032002005>
27. Schwartz, Sh. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *International Journal of Comparative Sociology* 5, 136-182. <http://dx.doi.org/10.1163/156913306778667357>
28. Siddika, U., Chowdhury, K., Hossain, M. (2024). Cognitive Distortion Scale for Bangladesh: Development and Properties. *Dhaka University Journal of Biological Sciences*, 33(2), 97-109. <https://doi.org/10.3329/dujbs.v33i2.75820>
29. Varnum, M., Grossmann, I. (2017). Cultural Change: The How and the Why. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 1– 17. <https://doi.org/10.1177/1745691617699971>

References

1. Bondarevych, I. (2023). Filosofski zasady rehuliatcii stresu (chastyna druha mizhdystsyplinarnoho doslidzhennia) [Philosophical foundations of stress regulation (part two of an interdisciplinary study)]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofia» – Studies in the humanities: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University. "Philosophy" series*, 46, 33-43. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.2> [in Ukrainian].
2. Bondarevska, L., & Stasko, O. (2014). Znachushchi perezhyvannia ta umovni tsinnosti subiekta u konteksti psykhodynamichnoi teorii tsinnosti osobystosti [Significant experiences and conditional values of the subject in the context of the psychodynamic theory of personality value]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia Psykhohichni nauky – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series "Psychological Sciences"*, 45(69), 27-31. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7035> [in Ukrainian].
3. Donchenko, E. (2005). *Fraktalnaia psykhohohyia [Fractal psychology]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Zhyrska, H. (2014). Intehratsiia biolohichnogo i sotsialnogo aspektiv u protsesi vyvchennia orhanizmu liudyny [Integration of biological and social aspects in the process of studying the human body]. *Tekhnolohii intehratsii zmistu osvity – Technologies of integration of the content of education*, 6, 128-133 [in Ukrainian].
5. Stasko, O. (2006). Psykhohohichna znachushchist umovnykh tsinnostei ta yikh vplyv na formuvannia idealizovanoho «Ia» osobystosti [The psychological significance of conditional values and their influence on the formation of the idealized "I" of the individual]. *Candidate's thesis*. Cherkasy, Natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
6. Stepanenko, I. (2002). *Metamorfozy dukhovnosti v landshaftakh buttia [Metamorphoses of spirituality in the landscapes of existence]*. Kharkiv: OVS. [in Ukrainian].
7. Iatsenko, T. (2004). *Teoriia i praktyka hrupovoi psykhokorektsii: Aktyvne sotsialno-psykhohohichne navchannia: navchalnyi posibnyk [Theory and practice of group psychocorrection: active social-psychological training]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. Iatsenko, T., Halushko, L., & Stepashko, V. (2018). Opredmetneni zasoby reprezentatsii psykhiky subiekta–peredumova hlybynnoho piznannia [Objectified means of representing the subject's psyche are a prerequisite for deep knowledge]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhohohii – Theory and practice of modern psychology*, 2, 47-56. <http://dx.doi.org/10.15330/ps.8.1.110-120>
9. Beck, A., Freeman, A., & Davis, D. (2004). *Cognitive therapy of personality disorders* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
10. Beck, J. (2005). *Cognitive therapy for challenging problems: What to do when the basics don't work*. Guilford Press. <http://dx.doi.org/10.1037/e679642007-001>
11. Clark, D., Beck A. (2010). Cognitive theory and therapy of anxiety and depression: Convergence with neurobiological findings. *Trends in Cognitive Sciences*, 2010; 14, 418–424. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tics.2010.06.007>

12. Diamond, J. (2005). *Collapse: how societies choose to fail or survive*. New York and London: Viking Penguin. 575, 430-442.
13. Foucault, M. (1966). *Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris, Gallimard, coll. «Bibliothèque des sciences humaines» [in French].
14. Gelfand, M. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study *Science*, 333(6045), 937-937.
15. Hilbert, M. (2012). Toward a synthesis of cognitive biases: How noisy information processing can bias human decision making. *Psychological Bulletin*, 138(2), 211–237. <https://doi.org/10.1037/a0025940>
16. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 209-211 .
17. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
18. Kiliç, B., Cihan, H. (2022). A study on women athletes: The relationship between cognitive distortions and physical self-perception. *J. Cogn. Behav. Psychother*, 11, 106-115.
19. Kitayama, Sh., and Uskul, A. (2011). Culture, mind, and the brain: Current evidence and future directions. *Annual Review of Psychology*, 62, 419-449. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120709-145357>
20. Krijnen, Ch. (2015). Philosophy as philosophy of culture? in: *New Approaches to Neo-Kantianism*. (pp. 111–126). N. De Warren and A. Staiti (eds.), Cambridge.
21. Manfredi, M., Teel, T., Dietsch, A. (2016). Implications of human value shift and persistence for biodiversity conservation Running head: Value shift and conservation *Conservation Biology*, 30(2), 287-296. <https://doi.org/10.1111/cobi.12619>
22. Nietzsche, F. (1974). *Thus Spoke Zarathustra* .Translator R. J. Hollingdale. Publisher: Penguin Classics.
23. Pamuk, M., Durmus, Em. (2015). Investigation of burnout in marriage. *International Journal of Human Sciences*, 12 (1), 162-177. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v12i1.3002>
24. Pretzer, J. & Beck, J. (2004). *Cognitive Therapy of Personality Disorders: Twenty Years of Progress*. sn R. Leahy (ed.) New advances in cognitive therapy. New York: Guilford Press.
25. Saba ,N., Batool, Ir, Batool, H. (2024). Impact of Cognitive Distortions on Online Game Addiction: Moderating Role of Narcissistic Personality Trait. *Journal of Professional & Applied Psychology*, 5(3), 499-507. <https://doi.org/10.52053/jpap.v5i3.292>
26. Schonpflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values: The role of transmission belts. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 32, 174-185. <http://dx.doi.org/10.1177/0022022101032002005>
27. Schwartz, Sh. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *International Journal of Comparative Sociology* 5, 136-182. <http://dx.doi.org/10.1163/156913306778667357>
28. Siddika, U., Chowdhury, K., Hossain, M. (2024). Cognitive Distortion Scale for Bangladesh: Development and Properties. *Dhaka University Journal of Biological Sciences*, 33(2), 97-109. <https://doi.org/10.3329/dujbs.v33i2.75820>
29. Varnum, M., Grossmann, I. (2017). Cultural Change: The How and the Why. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 1– 17. <https://doi.org/10.1177/1745691617699971>

Received: 30.10.2024

Accepted: 16.11.2024